

Virág Irén

Gondolatok a filantrópokról

A filantropisták mozgalma a francia és német felvilágosodás hatásaként jelent meg Németországban, főként Locke és Rousseau pedagógiai törekvéseit, valamint a Leibniz–Wolff-féle német racionalista filozófia nyomait¹ magán viselve.

A történeti irodalom kezdetét 1768-hoz köti, Basedow *Vorstellung an Menschenfreunde und vermögende Männer über Schulen, Studien und ihren Einfluss in der öffentlichen Wohlfahrt* (Szózat az emberbarátokhoz és jómódú férfiakhoz iskoláról, tanulmányokról és a közjólétre gyakorolt befolyásukról) című munkájának megjelenéséhez, ami az akkori nevelési rendszer reformjának teljes programját tartalmazta, végét pedig 1793-ra jelölik.²

Bár kétségtelenül rövid időszakot foglal magában, jelentőségét mégis méltatják. Nem feltétlenül az intézményes nevelés területén kifejtett korszakalkotó és a gyakorlatot megreformáló újításai miatt, sokkal inkább a gazdag pedagógiai szakirodalom kapcsán, illetve a reformeszmékre tett hatása miatt.³

A 18. század végén a későbbi Németország területén kialakult filantropizmus szakítani akart a tanításban uralkodó megkövesedett módszerekkel, a klasszikus nyelvek egyeduralmával, az antik szerzők munkáinak tanulmányozásával, helyette a gyakorlati és közhasznú ismeretekre, az élő idegen nyelvek tanulására, a szemléltetésen alapuló ismeretszerzésre, a természettel való szoros kapcsolatra helyezte a hangsúlyt. A magukat emberbarátoknak aposztrofáló filantropisták a hagyományos, egyoldalú intellektualizmus helyett az ember teljes kibontakoztatására törekedtek, ahol az akarat,

¹ PUKÁNSZK Béla – NÉMETH András: Neveléstörténet. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.1996.

² FINÁCZY Ernő: Az újkori nevelés története. Budapest: Kir. Magyar Egyetemi Nyomda. 1927., KERSTING, Christa: Die Genese der Pädagogik im 18. Jahrhundert: Campes „Allgemeine Revision“ im Kontext der neuzeitlichen Wissenschaft. Weinheim: Deutscher Studien-Verlag.1992., FREYTAG, Christine: Philanthropismus. Socialnet Lexikon. 2019. Online: <https://www.socialnet.de/lexikon/Philanthropismus>. Megtekintés: 2021. 04. 18.

³ FINÁCZY, 1927.

az érzelmek és a test kiművelése is fontos szerepet kap.⁴ Basedow a nevelés fő célját a gyermekek közhasznú, hazafias és boldog életre való felkészítésében jelöli ki.⁵

A filantropisták az állam vezetőit és a német polgárságot kívánták megnyerni az iskola, az oktatás, valamint a családi nevelés megreformálásához. A racionalizmus értelmében az iskola az uralkodó és az állam céljait képviseli, amennyiben a tanulók értelmét, gondolkodását fejleszti. A tanügy tehát politikum, aminek a gondozása az állam érdeke. Eszerint a filantrópok úgy vélik, hogy a nevelés az állam feladata, így az iskolákat függetleníteni kell az egyháztól, csak abban az esetben tudnak hatást gyakorolni a közjóra. A filantropisták nevelési célja a hétköznapi hivatását becsületesen végző erényes polgár nevelése.⁶

A tanulmány nem vállalkozik a filantropisták által írt gazdag pedagógiai kánon teljes körű bemutatására, sem elemzésére. A képviselők közül azon személyeket emeli ki, akik egyfelől vagy a koncepció kialakításában, vagy az intézményes nevelés tekintetében voltak korszakalkotók, és magyarországi vonatkozásban jelentőségük egyértelműen kimutatható. A kiválasztott képviselőknek nem a teljes életműve kerül áttekintésre, a fókusz meghatározása a magyarországi nevelési gyakorlatban fellelhető hatások alapján történt. Basedow dessau-i és Salzmann schnepfenthali intézetének több magyar látogatója volt, az ott tapasztaltak valamilyen formában mindenképpen nyomot hagytak. Campe nőneveléssel foglalkozó munkája magyar fordításban is megjelent, így szintén feltételeztük hatását a magyar nevelésügyre.

A filantropista mozgalom szellemi atyja Johann Bernhard Basedow (1723–1790)⁷ volt, aki 1768-ban *Vorstellung an Menschenfreunde und vermögende Männer über Schulen, Studien und ihren Einfluss in der öffentlichen Wohlfahrt* (Szózat az emberbarátokhoz) című írásával elindította a filantropizmus mozgalmát. Johann Bernhard Basedow filozófiát és evangélikus teológiát tanult a lipcsei egyetemen. Diplomát Kielben kapott, ezt követően házitánítóként tevékenykedett a von Qualen auf Borghorst in Holstein nemesi családnál, majd Dániában egy lovagi akadémián oktatott, ahonnan 1761-től az altonai gimnáziumba helyezték át. Az intézményben 1768-ig, vitairatának megjelenéséig tanított.⁸

⁴ MÉSZÁROS István – NÉMETH András – PUKÁNSZKY Béla: Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe. Budapest: Osiris. 2005., KÉRI Katalin: Leánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon (nemzetközi kitekintéssel és nőtörténeti alappozással). Pécs: Kronosz Kiadó. 2018.

⁵ Az eredeti szöveg: „Der Hauptzweck der Erziehung soll sein, die Kinder zu einem gemeinnützigem, patriotischen und glückseligen Leben vorzubereiten”. Idézi: FRANK Antal: A testi nevelés a filantropistáknál. Budapest: Kir. Magyar Egyetemi Nyomda. 1922. 66.

⁶ FINÁCZY, 1927.

⁷ Johann Bernhard Basedow (1723–1790): a filantropizmus szellemi atyja, az oktatás és nevelés megreformálója.

⁸ OVERHOFF, Jürgen: Johann Bernhard Basedow (1724–1790). Göttingen: Wallstein Verlag. 2020.

Munkájában igen éles kritikával illette a korabeli iskolákban folyó oktató- és nevelőmunkát, és egy új programot állított össze, ami a felemelkedő polgárság gyakorlati szükségleteihez igazodik. Könyvének függelékében egy olyan irodalomlistát, illetve tankönyvlistát közölt, amelyet a kezdeti tanulmányoktól egészen az egyetemig a diákok számára hasznosnak tartott. Basedow fundamentuma alapján a gyermekeknek 15 éves korukig közhasznú ismereteket kell tanítani, ez teremti meg az általános műveltség alapját, amire öt évfolyamos humán gimnáziumi, valamint a szakiskolai képzés épül.⁹

1770-ben jelent meg *Methodenbuch für Väter und Mütter der Familien und Völker* (Módszertankönyv a családok és a népek atyái-anyái számára) című munkája, amelyben szintén a polgárság nevelése a központi téma, amelynek során hangsúlyozta az állam szerepét a nevelésben, a gyakorlati szempontokat szem előtt tartva. Basedow azt képviselte, hogy a kisgyermek az öt körülvevő világgal a családi környezetben ismerkedjen meg. Kijelöli egyben a szülők feladatát, miszerint ők ismertessék meg a gyermekeket az élőlényekkel. Ennek során alakul ki és fejlődik a kisgyermek kommunikációja, aminek fontos eszközét a mesemondásban, tanulságos történetek olvasásában látja, amiket aztán közösen megbeszélnek. A beszélgetésnek nagy jelentőséget tulajdonít, ezek közé tartozott a mindennapi otthoni történések megbeszélése, a különböző tárgyak leírása, működési mechanizmusának bemutatása is.¹⁰ A gyermek szókincsének fejlesztése kérdésében a szülőknek azt javasolja, hogy a kisgyermek természetéből, sajátosságaiból induljanak ki, és ügyeljenek a fokozatosságra. Szemléltessék és magyarázzák el az új kifejezések jelentését, ami által a gyermek megérti annak működését, és ezáltal valódi ismeretekre tesz szert.¹¹

1774-ben jelent meg négykötetes munkája, az *Elementarwerk*, ami szisztematikus rendszerben tartalmazta azokat a tananyagokat, amiket Basedow szerint egy gyermeknek 15 éves koráig el kell sajátítania.¹² Basedow könyvének már címében is utal a teljességre való törekvése.

Az első 3 kötetes kiadás 53 rézmetszetet tartalmazott, amelyet 1774-re négy kötetre bővített a szerző, és összesen 100 rézmetszet segítségével szemlélteti a könyv a bemutatott témákat, amelyeket a kor kiváló berlini illusztrátora, Daniel Chodowiecki (1726–1801)¹³ alkotott. Az *Elementarwerk* a filantropista pedagógia alapjaként értelmezhető, mindemellett jelentős kultúr- és művelődéstörténeti forrásmunka, ami 100 szöveg és kép segítségével mutatja be a korabeli polgári élet körülményeit, formáit, fogalmait.

⁹ FINÁCZY, 1927, PUKÁNSZKY–NÉMETH, 1996.

¹⁰ MIHALOVICSNÉ Lengyel Alojzia: A filantropizmus pedagógiája. Johann Bernhard Basedow munkássága. Iskolakultúra. 2006. 16. évf., 4. sz. 111–120.

¹¹ MIHALOVICSNÉ, 2006.

¹² OVERHOFF, 2020.

¹³ Daniel Nikolaus Chodowiecki (1726–1801), német festő, rajzoló, rézmetsző. Illusztrációi művelődéstörténeti dokumentumként is jelentősek.

Az enciklopédia tartalmazza mindazon ismereteket, amelyekre a gyermeknek az első időktől kezdve egészen az egyetemi tanulmányokig szüksége van. Basedow a tanítás során alkalmazott módszert eleminek (elementarisch) nevezte, mivel a könnyebb ismeretektől közelít a komplexebbek felé, miközben figyelembe veszi a gyermek egyéniségét és életkori sajátosságait.¹⁴ Az *Elementarwerk* 4 kötete 10 fő fejezetre tagolódik. Az első két kötet az emberiség, a pszichológia, a logika, a vallás, etika és a mesterségek történetét foglalja magában. A harmadik és negyedik kötetek a történelem, a természetismeret és a nyelvtanítás kérdéseit tartalmazzák. Basedow munkájában összekötötte a képet a szöveggel, a tényeket és a párbeszégeket, amivel a szakkönyv modern formáját teremtette meg.¹⁵

Basedow 1774-ben a gyakorlatban is megvalósíthatta elképzeléseit az általa alapított nevelőintézetben, Dessauban, a *Philantropinumban*, amelyet 1778-ig vezetett. Noha kiváló teoretikus pedagógus volt, a szervezésben ezt a képességet nem tudta kamatoztatni.

Basedow mellett Joachim Heinrich Campe¹⁶ nevéhez köthető a filantropizmus egyik legjelentősebbnek tartott, 1785-től 1792-ig 16 kötetben megjelenő munkája *Allgemeine Revision des gesammten Schul- und Unterrichtswesens von einer Gesellschaft praktischer Erzieher* (Az egész iskolaügynek és oktatásügynek általános felülvizsgálata) címmel Campe szerkesztésében. A nagy volumenű munka öt kötete Locke és Rousseau munkáinak német fordítása (Gondolatok a nevelésről, Emile), 11 kötet a munkatársai, mint Trapp, Villaume írásait foglalja magában. Campe írásai rendkívül népszerűek voltak, főként az erkölcsi nevelés kérdései foglalkoztatták, de a *Theophron, oder der erfahrene Ratgeber für die unerfahrene Jugend* (1783) (Theophron, avagy a tapasztalatlan ifjúság tanácsadója), a *Väterlicher Rath für meine Tochter* (1789) (Apai tanácsok lányom neveléséről) és a *Robinson der Jüngere* (1779) (Új Robinson) című munkája is igen populáris volt az olvasók körében.

Fináczy Campét méltatva az emeli ki, hogy a francia forradalom odaadó üdvöztője, Rousseau tételeinek terjesztője, valamint mértékadó az európai polgári pedagógia kialakításában.¹⁷

Joachim Heinrich Campe 1746-ban Deensenben született, a család hatodik gyermekeként. 1760-tól a holzmindeni székesegyházi iskolába járt, 1765-től teológiát hallgatott Helmstedtben, majd 1768-tól Halléban. Tanulmányait befejezve 1769-től Tegelenben a Humboldt családnál házinevelősködött. 1773-tól Potsdamban lelképásztor, ekkor bízták meg azzal, hogy a porosz koronaherceg számára állítson össze egy nevelési

¹⁴ SCHMITT, Hanno: Vernunft und Menschlichkeit: Studien zur philanthropischen Erziehungsbewegung. Bad Heilbrunn: Klinkhardt.2007.

¹⁵ SCHMITT, 2007.

¹⁶ Joachim Heinrich Campe (1746–1818): német író, filozófus, filantropista nevelési gondolatok egyik megfogalmazója.

¹⁷ FINÁ CZY, 1927.

tervezetet. Két év múlva rövid időre visszatért a Humboldt családhoz nevelőnek, majd 1776-tól Potsdamban prédikátor (Schmitt, 1996). Ekkor hívta a dessauai fejedelem Basedow filantropinumba nevelési tanácsadónak és társkurátornak.

Basedow utódjaként 1777-ig vezette az iskolát.¹⁸ Ezt követően elhagyta a filantropinomot, és a Hamburg melletti Hammerdeichben saját családi intézetet alapított, amelynek vezetését négy év után Trappnak adta át, hogy írói tevékenységére összpontosíthasson.¹⁹

Ezek között volt a már említett *Allgemeine Revision des gesammten Schul- und Unterrichtswesens von einer Gesellschaft praktischer Erzieher* (Az egész iskolaügynek és oktatásügynek általános felülvizsgálata), a *Theophron, az Apai tanácsok lányom neveléséről* és az Új Robinson (1779) című munkája.

Jelen írásban a magyar nőnevelésre is jelentős hatással bíró *Väterlicher Rath für meine Tochter* (1789) (Apai tanácsok lányom neveléséről) című munkájának legfőbb gondolatait emeljük ki, amelynek magyar fordítását 1842-ben Steinacker Gusztáv *Női hivatás és társadalomtan* címmel jelentette meg.

Campe ezen munkájával a nőnevelés és a polgári nevelés egyik nagy klasszikus írását teremtette meg. Az alcímben – *Gegenstück zum Teophron* (A Teophron ellentételezése) – kijelöli írása célját, miszerint a *Teophron* című munkájában a fiatal fiúk szorgalmas, erényes polgárrá nevelésének útmutatását fogalmazza meg, ez esetben pedig a fiatal lányokról, pontosabban az eladósorban lévő polgári származású leányokról ír. Campe nőnevelésének egyértelműen megfogalmazott célja a lányok feleséggé, édesanyává és háziasszonnyá nevelése, ahogyan kortásainál is. Munkája első megjelenését követően kilencszer került kiadásra 1832-ig, és 1799-ig 8700 példányban kelt el. Több nyelvre is lefordították, az Új Robinson mellett Campe legközkedveltebb írásaként tartják számon.²⁰ Az Apai tanácsok egy generáción keresztül sem veszített népszerűségéből Németországban, ami részint Campe személyének, részint a témának köszönhető. Campe volt a késő felvilágosodás és a filantropizmus egyik legprominensebb képviselője, másfelől a nőnevelés kérdése heves viták keresztüzében állt. Csupán abban egyeztek a különböző vélemények, hogy a helyzetén mindenképp változtatni kell.

Campe írás közben saját egyetlen leánygyermekének, Charlotte Campénak (1774–1834) a neveléséből indult ki.²¹

¹⁸ NIEDERMEIER, 1996.

¹⁹ KOPITZSCH, Franklin: Joachim Heinrich Campe in Hamburg und Trittau. In: Schmitt, Hanno (1996): *Visionäre Lebensklugheit: Joachim Heinrich Campe in seiner Zeit (1746–1818)*. Wiesbaden: Harrassowitz. 77–88.

²⁰ SCHMID, Pia: Ein Klassiker der Mädchenerziehungstheorie: Joachim campes *Väterlicher Rath für meine Tochter* (1789). In: Schmitt, Hanno: *Visionäre Lebensklugheit: Joachim Heinrich Campe in seiner Zeit (1746–1818)*. Wiesbaden: Harrassowitz. 1996. 205–214.

²¹ Lánya 1795-ben ment férjhez a tőle 13 évvel idősebb kiadótulajdonoshoz, Johann Friedrich Vierweghez (1761–1835). SCHMID, 1996, PUKÁNSZKY Béla: *A nőnevelés évezredei*. Budapest: Gondolat Kiadó. 2006.

Campe nagyon realiztikusan látja a nők alárendelt társadalmi szerepét, és az ebből való egyetlen kiutat a házasságban látja. „A férfi a tölgy, a nő a borostyán [...] egy alacsony bokor, amit minden arrajáró eltapos.”²² „A házasság az egyetlen eszköz, hogy biztos helyet, befolyási területet, védelmet, tekintélyt, nagyobb fokú szabadságot és önállóságot szerezzen.”²³ Munkája terjedelmes részében a nők elnyomott társadalmi helyzetét járja körbe, a 266 oldalas munka 230 oldalán keresztül. Közben hangsúlyozza, hogy a nők ez ellen nem sokat tehetnek, ha mégis, akkor annyiban, hogy érdemeket szereznek és vívnak ki. Mindezek ellenére nem beszél a társadalmi megítélés megváltoztatásáról, csupán a családban betöltött szerepükre szorítkozik. A női érdemek tekintetében az emberismeretet, háztartási ismereteket emeli ki. A karakterjegyek közül az alábbiakat tarja követendőnek:

A szív és a gondolkodás tisztasága, felvilágosult istenfélés. Szégyenteljesség és erényesség, szerénység, kedvesség és kimeríthetetlen jóság, óvatosság, rendszeret, háziasság, lelkiismeretesség és ragaszkodás a férjhez, gyermekhez, a házhoz, teljes, szabad és örömteli lemondás a szétforgácsoló és mámorító szórakozásról élete uralkodó hátralévő részében és végül a saját akaratának szeretetteljes alárendelése a férj akaratának, ami által lépésről lépésre a teljes lény, egzisztenciája kedvesen egybeolvad a férjével.²⁴

Úgy gondolja, a nő feladata, hogy harmóniát teremtsen a férj számára és a családban. Ezen a ponton túlmutat a konvencionális feleség szerepen, azaz feladatában nem a korábbi értelmezésben használt háziasszony tevékenység fogalmazódik meg, tudniillik a házimunkákat végző feleség, hanem a polgári életforma családi harmóniájának biztosítása, a gyermekek nevelése, a férjének kellemes társa és ennek következtében a társadalom hasznos tagja.

²² CAMPE, Joachim Heinrich: Väterlicher Rath für meine Tochter. Ein Gegenstück zum Teophron. Neudruck der Ausgabe Braunschweig 1796. In: Bleckwenn, Ruth (szerk.) 1988: Quellen und Schriften zur Geschichte der Frauenbildung. Paderborn: Hüttemann, 23.

²³ CAMPE, 1988, 33, Az eredeti német szöveg: „Er die Eiche, sie der Efeu.[...] ein niedriges Gestäuch, das von jedem Vorübergehenden zertreten wird.” (Campe, 1988:23) „[...] die Ehe [...] das einzige, (ihnen) noch übrig gelassene Mittel (ist), einen bestimmten Standort, Wirkungskreis, Schutz, Ansehen und einen höhern Grad an Freiheit und Selbstständigkeit zu erhalten.” (Campe, 1988:33) A magyar fordítás a szerző munkája.

²⁴ CAMPE, 140. Az eredeti német szöveg: „Reinigkeit des Herzens und der Gesinnungen, aufgeklärte Gottesfrucht, Schamhaftigkeit und Keuchheit, Bescheidenheit, Freundschaftlichkeit, und unerschöpfliche Herzensgüte, Besonnenheit, Ordnungsliebe, Haushaltungsgeist, Eingezogenheit, Anhänglichkeit an Mann, Kind und Haus, ein gänzlich, freies und freudiges Verzichtthun auf die zerstreuten und berauschenden Vergnügen des herrschenden üppigen Lebens, und endlich ein liebevolles Hingeben ihres eigenen Willens in den Willen des Mannes, woraus denn nach und nach ein gänzlich süßes Zusammenschmelzen ihrer eigenen Wesenheit (Existenz) mit der seinigen entsteht.” A magyar fordítás a szerző munkája.

A nőnevelés kérdésében Campe elképzeléseinek ellenzői is akadtak a korszakban. Egyik meghatározó kritikusa Sophie Lucie Domeier (Esther Gad Bernard néven is ismeretes).²⁵ 1798-ban megjelent vitairatában elvetette Campe álláspontját, miszerint a nő feladata a háziasszonyi szerep és az anyaság, és a nők magasabb szintű szellemi műveltsége mellett tört lándzsát, amiért a „német Wollstonecraft”-ként tartják számon.²⁶

Ki kell emelni a filantrópok közül Christian Salzmann (1744–1811)²⁷ nevét. Salzmann mellett, hogy gondolatait elbeszélésekben, könyvekben rögzítette, maga is belépett az intézetalapítók közé. Christian Gotthilf Salzmann a filantropisták legkiválóbb képviselője volt Basedow mellett. Salzmannt kezdetben a szülei tanították otthon, majd 1756–58 között a langensalzei Lateinschule növendéke volt. 1761-től teológiai stúdiumokat folytatott a jénai egyetemen, majd 1768-tól lelkipásztorként tevékenykedett. 1781 és 1784 között Johann Bernhard Basedow dessau-i filantropinumban volt nevelő. 1784-ben a Gotha melletti Schnepfenthalban saját nevelőintézetet hozott létre.²⁸ Salzmann nevelési elképzeléseit elbeszélésekbe és regényekbe ágyazta. Munkái közül elsősorban erkölcsi és vallási tartalmú, nevelő célzatú könyvei elismertek; mint az 1782–83-ban megjelent *Moralisches Elementarbuch nebst einer Anleitung zum nützlichen Gebrauch desselben* (Erkölcsi kezdőkönyvecske, hasznos útmutatóval), illetve nevelési regényei, mint a *Krebsbüchlein oder Anweisung zu einer unvernünftigen Erziehung der Kinder* (1780) (Rák-könyvecske, vagy Útmutatás az okossággal ellenkező gyermek-nevelésre), a *Sebastian Kluge's Lebensgeschichte* (1789) (Okosdi Sebestyén), a *Conrad Kiefer oder Anweisung zu einer vernünftigen Erziehung der Kinder* (1799) (Konrad Kiefer avagy útmutató az ésszerű gyermekneveléshez), az *Ameisenbüchlein oder Anweisung zu einer vernünftigen Erziehung der Erzieher* (1806) (Hangyakönyvecske, avagy útmutató a nevelők okos neveléséhez).

A Rák-könyvecskében korának nevelési gyakorlatát szokatlan, megfordított formában kritizálta, ezt a munkáját 1832-ben magyarra is lefordították Kolozsvárott.

A vallási nevelés, a testi ügyesség és az újabb nyelvek tanulása mellett az erkölcsi nevelés is fontos volt számára. Írásai a nemi felvilágosítás kérdéseivel is foglalkoznak, 1785-ben jelent meg az első monográfia a témában *Über die heimlichen Sünden der Jugend* (Az ifjúság titkos bűnei) címmel.

Ernst Christian Trapp (1745–1818)²⁹ Campe igen aktív munkatársa volt. Trapp a göttingeni egyetemen teológus hallgatóként kezdte meg tanulmányait, ám főként

²⁵ Sophie Lucie Domeier (születési név: Esther Gad, 1767–1833): zsidó származású író és fordító.

²⁶ KÉRI, 2018.

²⁷ Christian Gotthilf Salzmann (1744–1811): evangélikus lelkész, pedagógus.

²⁸ SCHMITT, 2007, LEONHARD, Friedrich (szerk.): Pädagogische Welt – Salzmanns Schnepfenthal. Ausgewählte Texte. Jena: Garamond. 2008.

²⁹ Ernst Christian Trapp (1745–1818): pedagógus, tanár, iskolaigazgató, az első német pedagógia tanszék vezetője.

filológiai és pedagógiai stúdiumokat folytatott. Tanulmányai befejeztével egy ideig tanárként tevékenykedett, amikor Basedow a dessai filantropinumba hívta, ahol nem töltött hosszú időt. 1778-ban került Halléba az egyetemre. Az ő nevéhez köthető Németországban az első külön pedagógiai tanszék létrehozása Hallében. Trapp főként didaktikai kérdésekről, a klasszikus nyelvek és irodalom tanításáról írt. Elméleti pedagógiájában saját megfigyelései alapján próbál nevelési rendszert alkotni. Emellett tanárként dolgozott, a Zedlitz által alapított kísérleti iskolát, az Institutum paedagogicumot vezette. Fő műve, a *Versuch einer Pädagogik* (Egy pedagógia kísérlete) 1780-ban jelent meg.³⁰

A filantropisták jeles képviselői közé tartozik Johann Stuve (1752–1793).³¹ Stuve nevéhez köthető 1777-ben az első olyan reformkísérlet (Neuruppiner Schulreform), ami Németországban a hagyományos iskolarendszerben próbálta megvalósítani a filantropizmus pedagógiai eszméit. Gondolkodásának középpontjában az egész ember harmonikus fejlődése, nevelése állt, a testi, szellemi és erkölcsi területek összehangolásával.³²

Karl Ferdinand herceg a Barunschweig-Lüneburgi Fejedelemségben megbízta Stuvét, hogy vezesse az új iskolarendszer kidolgozását végző direktóriumot. Emellett kérte tőle, hogy készítsen egy tervezetet az intézményes leánynevelés rendezéséről, mivel a korszakban a leányok főként házi vagy magánnevelésben részesültek. Stuve *Über die Nothwendigkeit der Anlegung öffentlicher Töchterschulen für alle Städte* (A leányiskolák alapításának szükségessége valamennyi városban) című tanulmánya 1786-ban jelent meg.

Stuve a nyilvános iskolákban alapfokú írás-olvasás és történelmi ismeretek elsajátítását javasolta, franciát csak a nemesi származású növendékek számára. Plánumában a nevelés fő célja a „házas erények” kibontakoztatása és a lányoknak a háztartás vezetésére való felkészítése volt.³³ A növendékeket fizikai munkavégzésre kötelezte, ezzel hozzájárulva az intézmény fenntartásához. Stuve reformtervezetét nem támogatták, így a herceg nemcsak a nőnevelés ügyének rendezését függesztette fel, hanem a direktóriumot is feloszlatta.³⁴

Johann Christoph Friedrich Gutsmuths (1759–1839)³⁵ nevét a német neveléstörténeti irodalom az iskolai testnevelés atyjaként tartja számon. Testi nevelésről írott

³⁰ SCHMITT, Hanno (2007a): Die Anfänge des Schulsports im 18. Jahrhundert. In: Schmitt, Hanno: Vernunft und Menschlichkeit. Studien zur philanthropischen Erziehungsbewegung. Bad Heilbrunn: Julius Klinkhardt Verlagsbuchhandlung. 2007a. 209–224.

³¹ Johann Stuve (1752–1793): teológus, pedagógus, író.

³² SCHMITT, Hanno: Netzwerke im Zeitalter der Aufklärung. Das Beispiel Friedrich Gedike. In: Schmitt, Hanno: Vernunft und Menschlichkeit. Studien zur philanthropischen Erziehungsbewegung. Bad Heilbrunn: Julius Klinkhardt. 2007c. 117–130.

³³ PUKÁNSZKY, 2006.

³⁴ PUKÁNSZKY Béla: Bevezetés a nőnevelés történetébe. 2013. Online: <http://www.jgypk.hu/mentorhalo/tananyag/nonevelés/index.html>. Megtekintés: 2021. 03. 29.

³⁵ Johann Christoph Friedrich Gutsmuths (1759–1839): német teológus, pedagógus, a német iskolai testnevelés megalkotója.

munkái és a testnevelés iskolai szakanyagának a megteremtése révén az első pedagógusok közé tartozik, aki az elméleti koncepciót a gyakorlattal is összekapcsolta.³⁶ Munkái közül a *Gymnastik für die Jugend* (Gimnasztika a fiatalok számára) (1793) az első olyan rendszerező írás, ami az iskolai testnevelés területén született. Könyvei közül ki kell még emelni *Spiele zur Übung und Erholung des Körpers und Geistes* (1796) (A test és a lélek gyakorló és rekreációs játéka) című munkáját, ami a különböző megfigyeléseken alapuló mozgásos és szellemi játékok szisztematikus rendszere. Gutsmuths tevékenységéről a testi nevelésről szóló alfejezetben, valamint a filantropumoknál olvashatunk még.³⁷

Gerhard Ulrich Anton Vieth (1763–1836)³⁸ szintén a testi nevelés területén alkotott maradandót, ő volt az első olyan pedagógus, aki a testgyakorlatokat tudományosan írta le, és megalkotta a testnevelés metodikáját. Vieth a göttingeni és a lipcsei egyetemen tanult jogot, matematikát, fizikát, a Hochfürstliche Hauptschule tanára, majd igazgatója, a matematika professzora, iskolatanácsos. Már a kezdetektől kapcsolatban állt a Philantropiummal. Tanári munkájában a zene és a gimnasztika is megjelenik, és az ő kezdeményezésére vált a Hauptschuléban az angol és az olasz önálló nyelvvé (Euler, 1895). Fő műve az 1794-ben Berlinben kiadott háromkötetes *Versuch einer Encyklopädie der Leibesübungen* (A tornagyakorlatok enciklopédiájának kísérlete).³⁹

Peter Villaume (1746–1825)⁴⁰ német és francia nyelven publikálta pedagógiai és morális kérdésekkel foglalkozó írásait. Feleségével Halberstadtban nőnevelő intézetet hozott létre (Erziehungsanstalt für Frauenzimmer), amelyről 1780-ban Halléban maga adott hírt. 1783-ban meglátogatta az akkor még Dessauban tanító Salzman Vilalum intézetét, és *Reisen Salzmann'scher Zöglinge* (1784) (Salzman tanítványainak utazásai) című munkája első kötetében Villaume-ot a gimnasztika eltökélt híveként írja le, aki séta közben mindenféle gyakorlatot végeztet tanítványaival. Campéval Berlinben ismerkedtek meg és kerültek munkakapcsolatba. Írásaival hozzájárult enciklopédiája sportra vonatkozó hetedik *Ueber die Unzuchtsünden der Jugend* (A fiatalok parázna vétkei) és nyolcadik fejezeteinek *Von der Bildung des Körpers in Rücksicht auf die Vollkommenheit und Glückseligkeit der Menschen, oder über die physische Erziehung insonderheit* (A test kiművelése az ember teljessége és boldogsága szempontjából, avagy különösen a testi nevelésről) megírásához.⁴¹ Fináczy különösen *A test neveléséről írott munkálatát*,

³⁶ SCHMITT, 2007c.

³⁷ SCHMITT, Hanno: Ernst Christian Trapp (1745–1818) als erster Pädagogikprofessor in Halle. In: Schmitt, Hanno: Vernunft und Menschlichkeit. Studien zur philanthropischen Erziehungsbewegung. Bad Heilbrunn: Julius Klinkhardt. 2007b. 103–116.

³⁸ Gerhard Ulrich Anton Vieth (1763–1836): pedagógus, természettudós, a német gimnasztika atyja.

³⁹ SCHMITT, 2007b.

⁴⁰ Peter Villaume (1746–1825): német teológus, pedagógus.

⁴¹ EULER, Christoph: „Villaume, Peter“, In: Allgemeine Deutsche Biographie (1895). Online: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118805401.html>. Megtekintés: 2020. 05. 29.

valamint erkölcsi nevelés tárgykörében írt munkáinak jelentőségét emeli ki, amelyekben a magatartás és külső erkölcsiség kérdéseit járta körbe.⁴²

Friedrich Gedike⁴³ (1754–1803) teológus és pedagógus a késői felvilágosodás német képviselője, a porosz oktatási reform egyik előkészítője. A frankfurti egyetemen teológiát és klasszikus nyelveket hallgatott, tanulmányai befejeztével nevelősködött. Ezt követően Berlinben tanított, később a berlini Friedrich Werder-féle gimnázium szubrektora, majd igazgatója, 1787-ben iskolatanácsosnak nevezték ki. Életműve fő mérföldkövének tekinthetők a tudós iskolák számára létrehozott szemináriumok, amelyek a későbbi tanárképzés szemináriumainak mintáját jelentették, valamint a gimnáziumokban az érettségi vizsga bevezetése 1788-ban. A tanítási módszerek megújítása terén kifejtett munkája elismeréseként később a berlini akadémia tagjai közé választotta. Nevelési írásai közül az *Aristoteles und Basedow* (1779) (Arisztotelész és Basedow), illetve a *Gedanken über die Erziehung und Schulwesen* (1790) (Gondolatok a nevelésről és az oktatási rendszerről) című írásait kell kiemelni.⁴⁴

A filantropizmus képviselőinek köre nem teljes, egyfelől a legjelentősebb pedagógusokat törekedtünk kiválasztani és bemutatni, illetve azokat, akik ahogyan kezdetben említettük, valamilyen módon megjelentek a magyar nevelésügyben. A már korábban jelzett kapcsolatokon túl feltétlenül meg kell említeni Trapp és Campe Genersich János pedagógiai munkáira gyakorolt hatását, főként az 1792-ben Bécsben megjelent *Beiträge zur Schulpädagogik* (Előadások az iskolapedagógiából), valamint az 1787-ben írt *Über die Erziehung des weiblichen Geschlechts, besonders der höheren Stände für Eltern und Erzieher* (A női nem neveléséről szülők és nevelők számára, különös tekintettel az előkelő származásúakra) vonatkozásában.⁴⁵ Kétségtelen, hogy a filantropisták nem tudták megreformálni a korabeli német iskolarendszert, a filantropizmus rövid időszaka alatt azonban mégis hatott és formálta a gondolkodást. Pedagógiai munkáik fontos nevelésügyi kérdésekre és problémákra irányították rá a figyelmet, és élénk, korábban nem tapasztalt körű társadalmi odafigyelést vívtak ki a nevelés különböző területein.

⁴² FINÁCZY, 1927.

⁴³ Friedrich Gedike (1754–1803) teológus és pedagógus, a késői felvilágosodás német képviselője, a porosz oktatási reform egyik előkészítője.

⁴⁴ SCHMITT, 2007c.

⁴⁵ A témáról bővebben: VIRÁG Irén (2021): A filantropizmus hatása a magyar nevelésügyben. In: Engler Ágnes – Bocsi Veronika (szerk.): Új kutatások a neveléstudományokban 2020. Család a nevelés és az oktatás fókuszában. MTA Pedagógiai Tudományos Bizottság: Debrecen. 2021. 214–228.